

ВІКТОР БРІЦІН

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: vmbritsyn@ukr.net
orcid.org/0009-0003-6876-9676

О. О. ПОТЕБНЯ І ТЕОРІЯ КОГНІТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розкриттю ролі праць О. О. Потебні у формуванні теоретичних засад, використаних для виділення категорії когнітивної модальності. Її обґрунтування містить багато ключових положень, сформульованих О. О. Потебнею у процесі розкриття феномену мови. Використаний ним психологічний підхід до інтерпретації мови виявив свою співзвучність із сучасними засадами її антропоцентричного опису, хоча й прямо не був залучений для формування когнітивної лінгвістики й концептології.

Провідною ідеєю, запозиченою О. О. Потебнею у В. фон Гумбольдта, була діяльнісна інтерпретація мови, однак завдяки орієнтації О. О. Потебні насамперед на дослідження індивідуальної мовної діяльності вона набула особливої конкретності, дозволила розв'язати ряд базових антиномій, які В. фон Гумбольдт не зміг належним чином пояснити. О. О. Потебня особливу увагу приділив тому факту, що мова міститься вже в самому акті своєї появи, а не є лише абстракцією, яка базується на поєднанні незліченної кількості створених текстів. Прийняття цього положення робить пошук когнітивних властивостей створюваних речень самостійним предметом опису, дозволяє відкрити багато нового порівняно з дослідженнями модальності речення, які будувалися, виходячи з Соссюрівського розуміння феномену мови.

Зосередження уваги на процесах творення речення дозволяє показати, що виражена в ньому думка про навколишній світ не є прямим відтворенням дійсності, а спирається на широке коло пізнавальних психічних дій мовця й розкриває їх зміст. Ці вихідні пізнавальні дії можна позначити як когнітивну модальність речення, а його зміст — як диктум. Речення, використовувані мовцем для відображення зовнішнього світу, спираються на чітко обмежений репертуар когнітивних модальностей, основними серед них є різноманітні перцептивні модальності, модальності пам'яті, знання, уяви, умовиводів, розуміння й усвідомлення, віри, надії, бажання, волевиявлення. Речення, в яких мовець говорить про себе, зазвичай показують синкретичну модальність.

Когнітивна модальність речення, відбиваючи різноманітні пізнавальні дії мовця, надає змісту речення можливість співвідноситися з дійсністю.

Ключові слова: модальність, когнітивні предикати, мовна діяльність, О. О. Потебня.

Цитування: Бріцин В. О. О. Потебня і теорія когнітивної модальності. Мовознавство. 2026. № 3. С. 15–29. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-348-2026-3-002>

Citation: Britsyn V. (2026). O. O. Potebnia i teoriia kognityvnoi modalnosti [O. O. Potebnia and the theory of cognitive modality]. Movoznavstvo, (3), 15–29. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-348-2026-3-002>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Однією з рис сучасного етапу розвитку мовознавства є активне впровадження антропоцентричної парадигми в опис такого складного й багатогранного феномену людської свідомості, яким є мова. Це зумовлює не лише формування й реалізацію нових дослідницьких завдань, а й виникнення іншого розуміння ряду ключових категорій, використовуваних в рамках структурно-системної парадигми. До таких категорій належить і категорія модальності речення, яка отримала своє специфічне когнітивне прочитання.

Незважаючи на новизну терміна *когнітивна модальність*, сама поява когнітивної інтерпретації модальності не є чимось випадковим, вона була підготовлена результатами як лінгвістичних досліджень, так і праць з суміжних галузей знань — аналітичної філософії, когнітивної психології, модальної логіки. Особлива ж роль у формуванні методологічних засад для виділення цієї категорії належить концепції О. О. Потебні. Наукова довершеність його підходу до розкриття відношень між мовою і думкою, мовою і психікою мовця справила помітний вплив наукової спадщини О. О. Потебні не лише на мовознавство, його праці, які формували засади антропоцентричного опису мови, сприяли також розвитку інших гуманітарних наук — фольклористики, етнології, літературознавства, культурології. Глибина й переконливість його праць постійно викликала методологічні рефлексії в дослідженнях багатьох лінгвістів, адже «роботи О. О. Потебні в теоретичній лінгвістиці та філософії мови провіщають концептуальну схему, в межах якої проводять сучасні дослідження теоретики-лінгвісти та філософи мови» [Левчук-Керчук : 93]. Вони зберігають свій науковий потенціал і зараз, про що, зокрема, свідчить той факт, що запропоновані ним рішення цілком співвідносні з сучасними способами розкриття феномену мови. Це дає всі підстави вважати О. О. Потебню предтечею лінгвістичної думки не лише ХХ ст., як це зроблено в щойно процитованій праці, а й ХХІ ст.

Ідеї О. О. Потебні завжди цінувалися всіма визначними лінгвістами, проте не можна стверджувати, що його концепція утвердилася як провідний світовий напрям дослідження мови. Основна причина цього полягала в тому, що його праці не набули належного поширення, а тому й не стали джерелом консолідації вчених-одномудців. Натомість значно більшої популярності в лінгвістиці ХХ століття набув інший підхід до розуміння феномену мови й принципів її аналізу, сформований під впливом праць Ф. де Соссюра. Він привів до формування системно-структурної парадигми опису мови, яка зберігає панівні позиції і зараз, визначаючи цим існування сформованого апарату дослідження мовної системи.

Потужна антропоцентрична парадигма, представлена в когнітивній лінгвістиці й концептології, яка демонструє підходи, близькі до принципів, обстоюваних О. О. Потебнею, сформувалася на століття пізніше від виходу його основних теоретичних праць. Однак і її поява безпосередньо не була пов'язана з іменем ученого, оскільки теоретичні дослідження О. О. Потебні були невідомі лінгвістам-когнітологам. Тому, мабуть, можна погодитися з тим, що внесок О. О. Потебні в появу когнітивної лінгвістики полягав лише в пробудженні в ХІХ столітті інтересу до розгляду природи мови крізь призму психіки людини. Тим не менш не можна не бачити, що сучасна когнітивістика, і особливо ті її напрями, які пов'язані з дослідженням індивідуальної мовної діяльності, усе виразніше вдається до його наукового спадку.

Одним із свідчень значущості праць О. О. Потебні для подальшого розвитку когнітивної лінгвістики є те, що вони лягли в основу запропонованої

нами теорії когнітивної модальності [Бріцин 2006 : 3–11; Бріцин, Мозгунов : 128–148; Бріцин 2022 : 152–164; Бріцин 2021 : 35–44]. Ряд вихідних положень цієї теорії демонструє пов'язаність з тим спільним, що об'єднує концепції В. фон Гумбольдта й О. О. Потебні, оскільки О. О. Потебня беззаперечно прийняв усі основні твердження В. фон Гумбольдта і навіть вдався до його способів розкриття діалектики мови. Так, він аналізує, як проявляється в мові єдність і протиставлення протилежностей об'єктивності й суб'єктивності, мовлення й розуміння, мови й думки, часткового й загального, свободи й необхідності, індивідууму й народу, єдності й роздільності духу й мови та деякі інші. Разом з тим О. О. Потебня знайшов свій шлях до пояснення властивостей мови — він ішов передусім від особливостей мовної діяльності індивідуума, тоді як В. фон Гумбольдт, розглядаючи мову як творіння Бога, насамперед інтерпретував її розвиток через розвиток народного духу.

О. О. Потебня вбачав у мовній теорії В. фон Гумбольдта вершину сучасного йому теоретичного мовознавства: «Визначення мови як роботи духу, представляючи суттєвою ознакою мови рух, прогрес, підносить Гумбольдта над усіма попередніми теоріями» [Потебня : 27]. Разом з тим він не лише виокремлює основні ідеї В. фон Гумбольдта, а й постулює висновок, що всі характеристики мови, виділені В. фон Гумбольдтом, природно впливають також з аналізу мовної діяльності індивідуумів, більше того, психологічний підхід має очевидні переваги над філософським, оскільки дозволяє простіше й переконливіше інтерпретувати багато протиріч в розкритті сутності мови, з якими стикнувся В. фон Гумбольдт. Психологічні засади в розумінні мови, засвоєні О. О. Потебнею під впливом праць німецького філософа й психолога Г. Штейнтала, стали для нього не лише способом розв'язання ряду протиріч і дискусійних тверджень, що містила концепція В. фон Гумбольдта, а й перетворився на інструмент для поглибленого опису мови. Про відмінність свого підходу він писав: «Сам Гумбольдт не міг відірватися від метафізичної (тобто філософської — В.Б.) точки зору, але він саме заклав підвалини перенесення питання на психологічний ґрунт своїми визначеннями мови, як діяльності, роботи духу, як органу думки. <...> Індивідуальне із себе створює свій розвиток, але стиснуте в цьому напрямом шляхів, пройдених його народом. Стосовно до мови це виражається антиномією: “Мова є стільки ж творінням особи, як і народу”. Закони розвитку мови в індивідуальному відносяться до індивідуальної психології; закони ж мови, як народного витвору, що відкриваються мовознавством, вимагають доповнення з боку нового ще відділу психології, змістом якого має бути дослідження відношень особистого розвитку до народного. Як індивідуальна психологія зазначає не лише загальні для всіх закони душевного життя, а й можливу розмаїтість і оригінальність індивідуумів, так психологія народів має показати можливість відмінності національних особливостей і будови мов, як наслідок загальних законів народного життя» [Потебня : 38–39].

О. О. Потебня переконливо показав, що базові для мовної концепції В. фон Гумбольдта антиномії індивідуального й народного, божественного й людського, єдності й роздільності народного духу й мови не мають надійного обґрунтування, хоча така робота, є вкрай важливою: «Вирішити питання про походження мови та відношення її до думки, за Беккером, — означає назвати мову організмом, за Гумбольдтом — примирити існуючі в мові протиріччя мови й розуміння, суб'єкта й об'єкта, індивідуума й народу, людського й божественного» [Потебня : 33]. Зокрема, О. О. Потебня пише:

«Заключні протиріччя єдності духу й мови та їх роздільності, божественності мови та її людськості, ці протиріччя тим відрізняються від попередніх, що сам Гумбольдт визнає їх за протиріччя теорії й практики; і цим змушує вважати їх наслідком йому особисто властивого розвитку думки, сирим матеріалом, який він не зміг переробити в наукові положення» [Потебня : 33]. Таку ж характеристику він дає й взаємодії мовців у теорії В. фон Гумбольдта: «На питання, як можна собі уявити передбачуване антиноміями мови й розуміння, особи й народу, *внутрішню єдність* індивідуумів, роз'єднаних і різних у своєму дійсному прояві, можна відповідати, за Гумбольдтом, що цього уявити собі не можна, що це незбагненно, тому що ми не маємо навіть найтемнішого відчуття (Ahnung) якоїсь свідомості, крім індивідуальної» [Потебня : 34].

О. О. Потебня звертає увагу на те, що спроби пояснення цих базових антиномій призводять до побудови складних і чудернацьких побудов, для ілюстрації чого він наводить один з можливих шляхів зняття протиріччя людськості й божественності мови. Він пише: «Суперечність божественності й людськості мови можна, мабуть, розв'язати так само, як примиряється протилежність об'єктивності й суб'єктивності, тобто ствердженням єдності людського духу з божественним, яке б цілком відповідало єдності об'єктивності та суб'єктивності в мові. Можна було б сказати: мова впливає з божества, а оскільки причина цього міститься разом і в людині, то божество стиснуте тут людиною; проте обмеження божественної творчості відбувається тут з божественної ж природи, яка перебуває у внутрішньому зв'язку з божеством, і чуже в цьому обмеженні божеству чуже його *миттєво-індивідуальній*, а не первісній, істинній і нескінченній природі, так що в творінні мови власне божество саме собі служить обмеженням. Однак Гумбольдт не намагається примиряти протиріччя божественного й людського в мові такою дивною побудовою, яка передбачає в Богові миттєво-індивідуальну та кінцеву природу, і залишає згадану суперечність невіршеною» [Потебня : 35]. Далі О. О. Потебня так продовжує свою думку: «Так само мало піддається метафізичним перетворенням інше протиріччя, що мова й залежить від духу й самостійна <...> Самостійність мови не викликала б жодного сумніву, якби не виходила за межі загального закону людської діяльності, за яким всякий витвір стає однією з обставин, що зумовлюють подальшу діяльність самого творця. Але якщо Гумбольдт стверджує тотожність (хоча б навіть вищу) мови й духу, якщо він намагається вийти з кола: *“без мови немає духу, і навпаки — без духу немає мови”* таким чином, що зводить поруч і дух і мову до вищого начала, то це має бути наслідком якихось непорозумінь. Таке рішення перегороджує шлях будь-якому подальшому дослідженню, ототожнюючи питання про походження мови й походження духу, між тим як не можна в собі придушити переконання, що все більше й більше посилюється фактичним вивченням мови, що це питання нерівносіильні та окремі одне від одного» [Потебня : 35].

Недоліком підходу В. фон Гумбольдта до мови, на думку О. О. Потебні, є й те, що він залишає нерозкритим саме відношення між мовою й думкою: «Визначення мови як роботи духу, представляючи суттєвою ознакою мови рух, прогрес, підносить Гумбольдта над усіма попередніми теоріями; але воно залишає незрозумілим відношення слова до думки» [Потебня : 27].

Розроблене О. О. Потебнею психологічне пояснення причин мовного розвитку по-новому висвітило запозичені ним у В. фон Гумбольдта харак-

теристики мови й властивих їй антиномій. Воно посилило інтерпретаційний потенціал положення про діяльнісну природу мови, зумовило відкриття нових можливостей для подальшого використання його мовної концепції. Доказом цього стало створення самим О. О. Потебнею оригінальної теорії поетики, пояснення символізму поетичної мови, а також відбиття в мові міфологічних уявлень тощо. Запропоновані ж ним погляди на пов'язаність мови й мислення сприяли виділенню окремих розділів мовознавства, наприклад, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, а також показали співзвучність з багатьма напрямками сучасного мовознавства, зокрема й породжувальної граматики, для якої, за Н. Хомським, «центральною проблемою дослідження мови є визначення природи системи знань, якою володіє мовець... і того, як ця система виникає в розумі» [Chomsky : 77].

Виділимо найвагоміші компоненти мовної концепції О. О. Потебні, які стали стимулом для створення теорії когнітивної модальності. Безумовно, серед них провідне місце належить підтриманій О. О. Потебнею думці В. фон Гумбольдта про діяльнісну природу мови, її постійну змінюваність і розвиток. Так, О. О. Потебня зазначав: «Мова, — каже Гумбольдт, — по суті є тим, що постійно, щомиті зникає... Вона є не справа (εργον), не мертвий витвір, а діяльність (εβέργεια), тобто сам процес творення. Тому її справжнє визначення може бути лише генетичне: мова є віковично повторюване зусилля (робота, Arbeit) духу, щоб зробити членороздільний звук виразом думки. Це — визначення не мови, а мовлення, як воно щоразу вимовляється (des jedesmaligen Sprechens); але, власне кажучи, лише сукупність таких актів мовлення (des Sprechens) є мовою. У безладному хаосі слів і правил, який ми зазвичай називаємо мовою, дійсно наявним є те, що ми щоразу вимовляємо. Причому в таких розрізнених стихіях не видно найвищого, найтоншого в мові, саме того, що можна помітити чи відчутти лише у зв'язному мовленні. Це доводить, що мова, у власному розумінні, міститься в самому акті своєї дійсної появи» [Потебня : 26]. Урахування цих думок О. О. Потебні, а також його твердження, що індивідуальне мовлення саме створює свій розвиток, дає поштовх до пошуку секретів формування семантики речення в мовній діяльності і в живому мовленні. Такий підхід до опису модальності докорінно відрізняється від засад, які утвердилися в мовознавстві під впливом мовної концепції Ф. де Соссюра, орієнтованої на опис системно повторюваного. У рамках системно-структурної парадигми коло модальних протиставлень визначається формальною диференціацією присудкових форм речення. Такі описи були спрямовані власне не на речення, а на псевдоречення як певну структурну одиницю, відірвану від її актуального використання, тому в них закономірно категорія модальності ототожнюється з категорією способу речення.

Як видно з щойно наведеної цитати, О. О. Потебня виходить з думки, що мовлення індивідуума, його мовна діяльність — це, власне, і є його мовою. Ця точка зору знайшла подальший розвиток і термінологічне закріплення в О. С. Мельничука. Розглядаючи питання про існуючі спроби інтерпретації понять «мова», «мовлення» і «мовна діяльність», використовуваних Ф. де Соссюром, він зазначає, що представлене в працях тлумачення мови як виділеної мовознавцями абстрактної системи структурних одиниць не може розглядатися як вихідний чи основний аспект представлення цього феномену: «абстракція не може бути логічно первинною щодо об'єкта, від якого вона проведена, а історично абстрактна система мови почала формуватися

лише після появи мовознавства. Якщо систему мови вбачати в розподілених між різними мовними актами незліченних випадках уживання, повторення і видозміни структурних одиниць мови, то така система мови не може бути поставлена в один ряд із суцільним процесом мовлення, оскільки вона існує не поза ним, а в ньому» [Мельничук : 11]. Детальний аналіз різноманітних протиріч, що супроводжують використання понять «мова», «мовлення», «мовна діяльність», «загальна сфера мови», спонукав його до прийняття висновку, «що говорити про мову і мовлення як про два співвідносні аспекти загальної мовної сфери немає підстав. Реально існує лише мова як загальна сукупність конкретних мовних виявів, тобто процесів мовної діяльності, в яких використовуються різні компоненти мовної структури. Те, що мається на увазі під терміном мова в зіставленні мова і мовлення, є лише абстракція від багатьох випадків застосування компонентів мовної структури в конкретних мовних виявах, зокрема висловленнях. Замість терміна мова в цьому значенні слід було б користуватися виразом система структурних компонентів мови» [Мельничук : 13].

Ще однією опорною точкою в науковому спадку О. О. Потебні, використаною для побудови теорії когнітивної модальності, стало таке його визначення: «мова є стільки ж діяльністю, скільки й витвором» [Потебня : 27]. Виділення ученим у складі мови не лише того, що демонструє безпосередню діяльність мовця, а й того, що є результатом діяльності членів мовного колективу, тобто різноманітних текстів, виступає одним з компонентів, необхідних для пояснення стабільності мови. Цей же другий компонент, разом з першим, описує всю сукупність мовних компетенцій носія мови: він не лише створює тексти, а й сприймає текстові витвори інших, тобто зайнятий двома видами мовної діяльності: або перетворює рухи своєї психіки в зручні для сприйняття іншими висловлення, або, навпаки, робить почуте власністю своєї свідомості. Мовна діяльність зі створення вислову здійснюється, з одного боку, в рамках свободи вибору мовця, а з другого, — необхідності відтворення вироблених способів передачі думки. Точно так само відбувається сприйняття чужого мовлення: «Розмін мовлення й розуміння не є передачею даного змісту (з рук у руки): у того, хто розуміє, як і в мовця, цей зміст повинен розвинути з власної внутрішньої сили; все, що отримує перший, полягає лише в гармонійно здійсненому його збудженні (з боку мовця)» [Потебня: 28]. Усе це, за О. О. Потебнею, і зумовлює постійний рух і розвиток мови.

Продовжуючи розгляд теоретичних засад мовної концепції О. О. Потебні, зауважимо, що реалізація носіями мови двох типів мовної діяльності — зі створення висловів і з їх розуміння — виступає передумовою самого існування мови. Вона, як безмежна кількість створених висловів, має ту особливість, що все вимовлене чи написане є результатом мовної діяльності конкретних, хоча, можливо, й невідомих мовців, конкретних індивідумів, і відбиває їхні думки. Цей ракурс погляду на феномен мови, актуалізований О. О. Потебнею, зумовлює можливість виділення багатьох важливих питань, які характеризують мовну діяльність. Умовно їх можна розділити на дві групи. Перша стосується проблем мовного вираження в реченні закінченої думки мовця, друга ж торкається ще більш широкого і складного кола питань про механізми поєднання думки мовця, висловленої ним у реченні, з дійсністю. Адже думка, хоч і пов'язана з дійсністю, жодним чином не може бути інтерпретована як пряме й безпосереднє механічне відтворення довілля. У ній відбивається свідомість мовця, його чуттєва й ментальна взаємодія

з зовнішнім світом, тому вона відображає саме когнітивне освоєння мовцем дійсності. З цього приводу О. О. Потебня писав: «Не важко знайти докази, що чуттєвий образ, на якому ми зосередилися, який ми виділили з усього іншого, містить у собі далеко не всі риси, передані нам почуттями, точно так, як портрет відсутньої особи, написаний за одним спогадом, зображує далеко не всі особливості обличчя, що діяли колись на око і які були колись у свідомості живописця. Несвідоме злиття декількох образів, отриманих у різний час, в один було б абсолютно неможливим, якби ці образи, завжди складні, утримувалися душою в однаковій повноті, а не постійно розкладалися за допомогою відпадання окремих частин, не пов'язаних для нас відомими відношеннями. Це злиття, яке зустрічає тим менше перепон, чим менше особливостей образів утрималося в пам'яті, є вже узагальненням. Сукупність мислимого мною під час і після такого злиття, навіть без мого відома, належить вже не до одного предмета, а до кількох і тим самим перетворюється на більш-менш невизначену схему предметів» [Потебня : 105]. Дещо іншим, конкретнішим, формулюванням цього другого комплексу завдань, буде відповідь на запитання, як мовець досягає того, що висловлена чи написана ним думка набуває здатності відбивати реальність.

Зауважимо, що всі ці питання стали предметом розгляду в працях О. О. Потебні попри його першочерговий інтерес до семантики окремого слова. Зокрема, він звертався до опису суджень у зв'язку з викладом поняття апперцепції, для обґрунтування свого бачення шляхів становлення первісних речень, розвитку мови дітей тощо. Так, О. О. Потебня, уводячи поняття апперцепції, зауважує: «слід додати ще одну рису до сказаного вище про апперцепцію: її відмінність від простої асоціації, з одного боку, і злиття — з іншого, й її постійна двочленність вказує на її тотожність з формою думки, яка називається *судженням*. Те, що апперципується й підлягає поясненню, є суб'єктом судження, те, що апперципує й визначає, є його предикатом» [Потебня : 100 – 101]. Він вважає справедливим і протилежне твердження: «Будь-яке судження є актом апперцепції, тлумачення, пізнання, так що сукупність суджень, на які розклався чуттєвий образ, можемо назвати аналітичним пізнанням образу» [Потебня : 112]. Виходячи з цього, О. О. Потебня постулює висновок, що «для первісної людини вся мова складалася з речень з вираженим у слові одним лише *присудком*» [Потебня : 102].

Обговорення цих питань посіло помітне місце в лінгвістичній літературі, особлива увага ж була приділена першій групі питань — закінченій думці, вираженій у реченні. Їм присвячено й багато психологічної літератури [Жинкин; Леонтьев; Лурия; Загнітко, Домрачева], в ній, зокрема, описано процеси породження мовлення і його сприйняття, розглянуто особливості формування думки у внутрішньому мовленні, а далі — переходи до її зовнішнього вираження. Оскільки ж аналізовані феномени включали занадто багато невідомих або незрозумілих складових, то ці праці часто мали вигляд певних гіпотез, розробка яких привела до формування цілісних концепцій зі своєю методикою опису й принципами аналізу. Зокрема, яскравим прикладом цього стали дослідження явища мовлення Н. Хомським, які перетворилися на породжувальну, або генеративну, граматику, що тривалий час була найавторитетнішим поясненням процесів розуміння мовлення і його формування. Її вихідним положенням стала думка, що розуміння речення пов'язане зі здійсненням за визначеними правилами ряду фазових перехо-

дів, спочатку від поверхневої синтаксичної структури до глибинної, яка має необхідну простоту форми, а далі — від неї до пропозиції.

Подібні риси — розвиток вихідного припущення до цілої концепції показують й інші відомі інтерпретації мовної діяльності. У теорії відмінкової граматики Ч. Філлмора [Филлмор 1981a : 369–495] спостерігаємо спроби вивести з різних глибинних структур, визначених за предикатом і ролями семантичних актантів, усі можливі для них поверхневі реалізації. У подальшому ця концепція, де виділялося шість базових актантів, зазнала видозмін, і семантичним центром для відтворення речень стали фрейми, цей підхід одержав назву фреймової семантики [Филлмор 1981b : 496–530].

Ще один підхід, що має відношення до розуміння тексту, пов'язаний з працями Р. Лангакера, в яких зроблено спробу представити за допомогою семантичних і синтаксичних засобів мовленняву комунікацію у вигляді концептуальних структур [Лангакер 1992; Лангакер 1997 : 15–23].

Наведені покликання відтворюють лише мінімальну частину літератури, присвяченої продукуванню й відтворенню мовлення. Вони насамперед мають на меті показати, що мовець, утворюючи вислів, легко здійснює масштабний і не до кінця зрозумілий комплекс операцій, в яких задіяні різні види когнітивних здатностей людини: її пам'ять і знання, мислення, інтуїція тощо. Не менш об'ємні когнітивні операції супроводжує й розуміння почутого чи прочитаного. Зокрема, не викликає жодного сумніву, що в породженні реченнєвої форми важлива роль належить початковому стимулу, який впливає і на вибір вихідного компоненту думки, і на напрями її розгортання. Він, інакше кажучи, визначає, на що мовець зверне свою увагу і в якому напрямі буде розгортатися його думка. Відповідно до цього свідомість буде включати не всі блоки (фрейми) можливих усвідомлюваних суб'єктно-предикатних відношень (ситуацій, фактів), а лише один, актуальний. Це через нерозривність зв'язку мови й думки одночасно буде означати появу з підсвідомості відповідних мовних форм, які передають подібні ситуації чи факти. Практичною реалізацією ідеї про існування в підсвідомості носія мови двох комплексів взаємопов'язаних компонентів є спроби їх психологічного опису, огляд яких, зокрема, подано Б. М. Величковським [Величковский : 147–48].

Пошуку первинних експліцитних чи імпліцитних стимулів такого, а не іншого розгортання думки й визначення її вихідних центрів можуть сприяти праці з прагматики, предметом якої і є інтерпретація висловлювань у конкретних комунікативних ситуаціях, а також дослідження актуального членування речення й думки. Зокрема, щодо такого підходу в описі активізації елементів свідомості інтерес становлять дослідження У. Чейфа: виділені ним поняття «дане», «доступне» й «нове» розглядаються як кореляти протиставлень референтів у свідомості мовця за ступенем їх активності, у цьому протиставленні найактивнішим є референт, позначений у реченні як дане [Чейф : 1975; Чейф : 1982 : 277–316; Кибрик : 157–168].

Фактори, які визначають появу у мовця налаштованості на вираження тієї, а не іншої думки, на різне фокусування складових, виступають і стимулами для активізації певних когнітивних процесів, які стають основою думки. Інакше кажучи, вони зумовлюють збереження мовцем своїх когнітивних дій чи їх зміну, що й виявляється потім у висловленій думці. Наприклад, мовець може перейти від суджень, оснований на перцепціях, до думок, що відбивають його знання, а потім сформувати думку, яка передає згадку, а ще далі — віру. Таким чином, можна висловити припущення, що мовець,

визначаючи мету чи спрямування думки й подальших думок, тобто свою комунікативну інтенцію, яка, як показав М. Грепл, впливає на формування модальної структури речення [Грепл : 278], активує й певні ланцюжки когніцій, які лежать в їхній основі. Щоправда, через повну недослідженість цього питання ще не можна дати відповіді про глибину такого планування.

Значно менше пояснень одержала друга група питань, пов'язаних з розкриттям джерел формування закінчених думок, виражених у реченні, адже ці думки не є механічним відбиттям сущого в дійсності, це — творчий процес апперцепціювання, здійснюваний мовцем, завдяки якому він повідомляє, як він бачить довкілля. Прийняття цього положення дає підстави для пошуку тих ментально-чуттєвих уявлень, які лежать в основі утворення думок, представлених у реченні. Таке завдання цілком сумісне з міркуваннями О. О. Потебні про сутність явища апперцепції: «зручніше визначити апперцепцію більш загальним виразом: вона є участю відомих мас уявлень в утворенні нових думок» [Потебня : 82]. Таким облігаторним, хоча й далеко не завжди формально представленим компонентом, який співвідносить висловлене чи написане мовцем з дійсністю, і виступає когнітивна модальність речення.

Таке припущення корелює з давно відомим положенням, висловленим Ш. Баллі, що речення, крім диктальної інформації виражає й інформацію модальну. Остання, за його твердженням, є необхідною передумовою для утворення висловлення: «Модальність, — писав він, — це душа речення; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної операції мовця. Отже, не можна надавати значення речення висловлюванню, якщо в ньому не виявлено хоч якогось вираження модальності» [Баллі : 44]. І хоча наше розуміння категорії когнітивної модальності відмінне від тлумачення модальності Ш. Баллі, його підходи до опису категорії модальності, зокрема розуміння способів її експлікації залишають свій дослідницький потенціал. Якщо для Ш. Баллі модальність виступає засобом актуалізації мови, переведення мовних конструкцій у мовленнєві шляхом накладання модальної інформації на диктальну, то в нашому розумінні когнітивна модальність є вихідною основою мовної діяльності мовця, з якої формується диктальна інформація — закінчена думка мовця, виражена ним у реченні. Наслідком цієї розбіжності є те, що у Ш. Баллі коло модальностей речення є доволі невідзначеним, що ж стосується когнітивної модальності — базової пізнавальної діяльності мовця, яка лежить в основі його мовної діяльності зі створення речення, то вона чітко обмежена, як буде показано далі, певними розрядами модальних предикатів.

Для виділення цих розрядів, а також для відповіді на поставлене раніше запитання про те, як досягається зв'язок думки, вираженої в реченні, з дійсністю, важливим є спостереження Ш. Баллі, що модальність може мати як імпліцитне, так і експліцитне представлення. Засобами експлікації модальності, на його думку, є складнопідрядні з'ясувальні речення зі сполучниками *що й щоб*.

Однак для експліцитної передачі *когнітивної модальності*, яка є компонентом мовної діяльності зі створення речення, цей спосіб, вказаний Ш. Баллі, має бути обмежений лише тими складними з'ясувальними реченнями, в яких головна частина передає актуальну психічну дію мовця, тобто в ній підмет виражається займенником *я*, а присудок позначає певний психічний прояв мовця і має форму теперішнього часу. Це обмеження зумовлене тим, що концепція модальності Ш. Баллі прямо не була пов'язана з описом

мовної діяльності зі створення речення, а тому й досліджує психічні реакції на вихідне уявлення будь-якого мислячого суб'єкта.

Як показує мовний матеріал, застосування такого прийому експлікації модальності застосовне далеко не до всіх простих речень. Це зумовлює необхідність виділення за цією ознакою двох груп простих речень. Одну з них становлять речення, в яких суб'єктом актуальних подій або фактів виступає сам мовець, а також мовець у поєднанні з деякими іншими особами. Умовно позначимо ці вислови як *Я*-речення. Другу групу утворюють усі інші речення, позначимо їх як *Ти*-речення й *Він*-речення.

Я-речення, за деякими винятками, не можуть трансформуватися в складні речення з підрядними з'ясувальними, в яких би суб'єктом головної частини був сам мовець і яка б передавала його актуальну когнітивну діяльність. Наприклад, речення *Я сумую*, *Я думаю про Петра* або *Я їду* не здатні до експлікації своєї модальності зазначеним вище способом. Усі подібні побудови нестимуть ознаку неправильності: **Я вважаю, знаю, вірю, що я сумую*; **Я вважаю, знаю, вірю, що я думаю про Петра*; **Я вважаю, знаю, вірю, що я їду*. Аналогічні ж за змістом *Ти*- й *Він*-речення легко перетворюються на складні з'ясувальні речення з експлікованою модальністю. Пор.: *Я вважаю, знаю, вірю, що ти сумуєш*; *Я вважаю, знаю, вірю, що ти думаєш про Петра*; *Я вважаю, знаю, вірю, що ти їдеши*; *Я вважаю, знаю, вірю, що він сумує*; *Я вважаю, знаю, вірю, що він думає про Петра*; *Я вважаю, знаю, вірю, що він їде*.

Про цю особливість *Я*-речень писав і О. О. Потебня, зазначаючи, наприклад, що «досвід показує, що теперішній наш стан не підлягає нашому спостереженню та що помічене нами за собою належить уже минулому» [Потебня : 118–119].

Особливістю *Я*-речень, яка відрізняє їх від *Ти*- й *Він*-речень, є те, що позначувані в них різноманітні прояви мовця виступають безпосереднім вираженням його буття, оскільки для нього його буття — це не абстрактний умовивід, а й конкретні його дії, процеси, відчуття й думки, що формують нескінченну реальність, в якій він живе. Мовець сприймає їх як те, що природно злите з ним, є виявом його існування. Саме безсумнівність для мовця буттєвості не лише його самого, а й усіх його індивідуальних проявів, позначених у *Я*-реченнях, робить абсолютно зайвими звернення до будь-яких психічних доведень цієї істини, що й зумовлює неможливість перетворення *Я*-речень на складні речення з підрядними з'ясувальними. Такі речення є носіями імпліцитної синкретичної модальності буття. Будь-які спроби конкретизації когнітивної діяльності з виокремлення предикатів *Я*-речень, що є рівнозначним спробі поглянути на свої вчинки ніби збоку, є невдалими. Мовець лише в хворобливому стані психічного роздвоєння може сказати про свої дії *Я відчуваю (знаю, думаю, вважаю), що зараз я рубая дрова* або *Я відчуваю (знаю, думаю, вважаю), що я їду*. Первинна очевидність свого існування виступає для кожної людини тим вихідним твердженням, стосовно якого у неї не може бути сумнівів, адже сумніватися в цьому значило б не мати переконаності ні в чому. Це б руйнувало вихідну основу людського сприйняття світу.

Невипадково ці питання лежать в основі багатьох філософських світоглядних концепцій, маючи й деякі суттєві нюанси їх розв'язання. Так, наприклад, якщо Р. Декарт виходив з положення «Я мислю, значить, я існую», то в поглядах М. Бердяєва саме існування *Я* розглядається як основа мислення.

«“Я”, — писав він, — споконвічне, ні з чого не виводиться і ні до чого не зводиться. Коли я говорю “я”, я не висловлюю і не припускаю жодного філософського вчення. “Я” не є субстанцією метафізики та релігії. Помилковість *cogito ergo sum* у тому, що Декарт хотів із чогось вивести існування “я”, вивести з мислення. Насправді не я існую тому, що мислю, а я мислю тому, що існую. Не “я” мислю, отже, існую, а “я” існую, оточений темною нескінченністю, і, отже, мислю. “Я” насамперед існуючий. <...> “Я” належить не до природи, а до існування. “Я” споконвічне та первинне. Свідомість йому лише властива, як і несвідоме. Первинне “я”, занурене в існування, а зовсім не у свідомість, як думає багато філософів. — Я і світ об’єктів» [Бердяев : 73–75].

На відміну від *Я*-речень *Tu*- й *Vin*-речення передають думки мовця про зовнішній для нього світ. Формуючи їх, він виходить зі своєї когнітивної діяльності, яка експлікується за допомогою відповідних *Я*-речень, що одержують модальну функцію. *Я*-речення, з одного боку, володіючи апріорною здатністю позначати реальне, прив’язують диктум до реальності, з другого, — позначають конкретний різновид когнітивної діяльності мовця, яка передусє формуванню думки. Отже, в *Tu*- й *Vin*-реченнях вихідні когніції, що лежать в основі переданої в реченні думки, виступають його когнітивною модальністю або когнітивним модусом, а сама думка, відтворена в реченні, буде його диктумом.

Орієнтація на вивчення процесів створення речень, що відповідає поглядам О. О. Потебні на діяльнiсну сутність мови, створює підґрунтя й для відповіді на питання про коло когнітивних дій, до яких вдається мовець, формуючи закінчену думку. Аналіз засвідчує, що думка мовця, виражена в реченні, спирається на досить чітко обмежене коло когнітивних модальностей. І хоч у О. О. Потебні немає відповіді щодо репертуару психічних дій, до яких вдається мовець, створюючи речення, в його працях можна знайти немало непрямих вказівок на них. Наприклад, він пише: «Якщо я говорю: “Я думаю те-то”, то це може означати, що я пристосовую таку свою думку, яка в свою мить поглинала всю мою розумову діяльність, до безперервного ряду чуттєвих сприйнятів, думок, почуттів, прагнень, що складає моє *я*; це означає, що я апперципіую згадану думку своїм *я*» [Потебня : 119].

До основних когнітивних модальностей, які виділяються в реченні, належать різноманітні перцептивні модальності, модальності пам’яті, знання, уяви, умовиводів, розуміння й усвідомлення, віри, надії, бажання, волевиявлення. Хоча наведений список когнітивних модальностей є доволі розлогим, він своєю інвентарною обмеженістю відрізняється від описів модальностей речення, не зосереджених на процесах його творення, що демонструє, наприклад, концепція Ш. Баллі.

Наведений перелік когнітивних модальностей, властивих реченням, корелює з представленою в історії філософії практикою опису людської ментальності. Наприклад, Дж. Берклі у трактаті «Про принципи людського знання» зазначав: «Для кожного, хто оглядає об’єкти людського пізнання, очевидно, що вони являють собою або ідеї (*ideas*), що дійсно сприймаються почуттями, або такі, які ми отримуємо, спостерігаючи емоції та дії розуму, або, нарешті, ідеї, що утворюються за допомогою пам’яті й уяви, нарешті, ідеї, що виникають через з’єднання, поділ або просто уявлення того, що було сприйнятим спочатку одним з вищезазначених способів» [Берклі : 171]. Подібні рубрики представлені і в практиці логічного аналізу суджень. Зокрема,

Я. Хінтікка вдається до поняття «особиста модальність», яке виявляється, судячи з викладу, близьким до поняття «когнітивна модальність». Він пише: «Назвемо модальності (у широкому смислі слова, який ми окреслили раніше й використання якого буде передбачатися надалі), що служать для вираження (або опису) стану (або настанови) деякого індивідуума, особистими модальностями. Їх також можна називати пропозиційними настановами. Як приклади можна навести такі поняття, як надія, знання, віра, очікування, бажання тощо» [Хінтікка : 40].

Виділена з використанням мовної концепції О. О. Потебні категорія когнітивної модальності відкриває фактично новий напрям дослідження семантики речення, важливий не лише для лінгвістики. Вона виступає тим необхідним компонентом, який зумовлює можливість інтерпретації речення як знака, розкриває механізми зв'язку думки, вираженої в реченні, з дійсністю.

ЛІТЕРАТУРА

- Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
- Бердяев Н. А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения. Париж : YMCA-Press, 1934. 190 с.
- Беркли Джордж. Сочинения. Москва : Мысль, 1978. 560 с.
- Бріцин В. М. Категорія модальності крізь призму мови й мовлення. *Полігранна філологія без кордонів* / відповід. ред. Т. Ф. Осіпова, Н. В. Піддубна, О. В. Халіман. Харків : Вид-во Іванченка, 2022. С. 152–164.
- Бріцин В. М. Модальна граматики як новий напрямок семантико-синтаксичного вивчення мови. *Мовознавство*. 2006. № 3. С. 3–11.
- Бріцин В. М. Модальний аспект інтерпретації поетичного тексту. *Наук. вісн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Лінгвіст. науки*. 2021. № 32. С. 35–44.
- Бріцин В. М., Мозгунов В. В. Когнітивні аспекти теорії модальності. *Мовознавство*. 2013. № 2–3. С. 128–148.
- Величковский Б. М. Когнитивная наука. Основы психологии познания : в 2 т. Москва : Издат. центр «Академия», 2006. Т. 2. 432 с.
- Грепль М. О сущности модальности. *Языкознание в Чехословакии*. Москва : Прогресс, 1978. С. 277–301.
- Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество. *Избранные труды*. Москва : Лабиринт, 1998. 368 с.
- Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності : навч. посіб. Донецьк : Укр. культуролог. центр, 2001. 148 с.
- Кибрик А. А. «Лингвистика, основанная на мышлении: как языки преобразуют мысли в звуки». Итоговая книга У. Чейфа. *Вопр. языкознания*. 2023. № 4. С. 157–168.
- Лангакер Р. Когнитивная грамматика. *Сер. «Актуальные проблемы прикладного языкознания»*. Москва : ИНИОН АН СССР, 1992. 165 с.
- Лангакер Р. Модель, основанная на языковом употреблении. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. «Филология»*. 1997. № 4. С. 15–23.
- Левчук-Керчук Н. О. О. Потебня і філософія мови : Значення О. О. Потебні (1835–1891) як предтечі лінгвістичної думки ХХ століття. *Наук. зап. НаУКМА : Філософія та релігієзнавство*. 1996. Т. 1. С. 93–102.
- Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл, 1997. 287 с.
- Лурия А. Р. Язык и сознание / под ред. Е. Д. Хомской. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1979. 320 с.

- Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 3–19.
- Потєбня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 192 с.
- Филлмор Ч. Дело о падеже. *Новое в зарубеж. лингвистике*. Москва : Прогресс, 1981а. Вып. 10. С. 369–495.
- Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь. *Новое в зарубеж. лингвистике*. Москва : Прогресс, 1981б. Вып. 10. С. 496–530.
- Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. Москва : Прогресс, 1980. 448 с.
- Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения. *Новое в зарубеж. лингвистике*. Москва : Прогресс, 1982. Вып. 11. С. 277–316.
- Чейф У. Л. Значение и структура языка / пер. с англ. Г. С. Щур. Москва : Прогресс, 1975. 432 с.
- Chomsky N. *Language and Mind*. 3rd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. XVII, 190 p.

Дата надходження до редакції: 25.03.2026

Дата надходження після рецензування: 30.04.2026

Дата затвердження редакцією: 03.07.2026

REFERENCES

- Bally Ch. (1955). *Obshchaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka*. Izdatel'stvo inostrannoj literatury. [In Russian].
- Berdyayev N. A. (1934). *Ya i mir ob"ektov*. Opyt filosofii odinochestva i obshcheniya. Paris: YMCA-Press. [In Russian].
- Berkli Dzh. (1978). *Sochineniya*. Moscow: Mysl'. [In Russian].
- Britsyn V. M. (2006). Modalna hramatyka yak novyi napriamok semantyko-syntaksychnoho vyvchennia movy. *Movoznavstvo*, (3), 3–11. [In Ukrainian].
- Britsyn V. M. (2021). Modalnyi aspekt interpretatsii poetichnogo tekstu [Modal aspect of poetic text interpretation]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnogo universytetu im. K. D. Ushynskoho. Linhvistychni nauky*, (32), 35–44. [In Ukrainian].
- Britsyn V. M. (2022). Katehoriia modalnosti kriz pryzmu movy i movlennia. T. F. Osipova, N. V. Pidubna, O. V. Khaliman (Eds.). *Polihranna filolohiia bez kordoniv*, 152–164. [In Ukrainian].
- Britsyn V. M., Mozhunov V. V. (2013). Kohnityvni aspekty teorii modalnosti. *Movoznavstvo*, (2–3), 128–148. [In Ukrainian].
- Chafe W. (1982). Dannoe, kontrastivnost, opredelennost, podlezhashchee, topiki i tochka zreniya. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*, (11), 277–316. [In Russian].
- Chafe W. L. (1975). *Znachenie i struktura yazyka*. G. S. Shchur (Transl.). Moscow: Progress. [In Russian].
- Chomsky N. (2006). *Language and mind*. 3rd ed.. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore Ch. (1981a). Delo o padezhe. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*, (10), 369–495. [In Russian].
- Fillmore Ch. (1981b). Delo o padezhe otkryvayetsya vnov'. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*, (10), 496–530.
- Grepl, M (1978). O sushchnosti modal'nosti. A. G. Shirokova (Ed.). *Yazykoznaniye v Chekhoslovakii*. Moscow: Progress, 277–301.

- Hintikka, Ya. (1980). *Logiko-epistemologicheskie issledovaniya*. Moscow: Progress. [In Russian].
- Kibrik A. A. (2023). «Lingvistika, osnovannaya na myshlenii: kak yazyki preobrazuyut mysli v zvuki». *Itogovaya kniga U. Cheyfa. Voprosy Yazykoznaniiya*, (4), 157–168. [In Russian].
- Langacker R. (1992). *Kognitivnaya grammatika*. Moscow: INION AN SSSR. [In Russian].
- Langacker R. (1997). Model', osnovannaya na yazykovom upotreblenii. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 9. Filologiya*, (4), 15–23. [In Russian].
- Leontyev A. A. (1997). *Osnovy psiholingvistiki*. Moscow: Smysl. [In Russian].
- Levchuk-Kerechuk N. (1996). O. O. Potebnia i filosofii movy: Znachennia O. O. Potebni (1835–1891) yak predtechy linhvistychnoi dumky XX stolittia. *Naukovi zapysky NaUKMA: Filosofiia ta relihiieznavstvo*, (1), 93–102. [In Ukrainian].
- Luriya A. R. (1979). *Yazyk i soznaniye*. E. D. Khomskeya (Ed.). Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. [In Russian].
- Melnychuk O. S. (1997). Mova yak suspilne yavyshche i predmet suchasnoho movoznavstva. *Movoznavstvo*, (2–3), 3–19. [In Ukrainian].
- Potebnia A. A. (1993). *Mysl' i yazyk*. Kyiv: SINTO. [In Russian].
- Velichkovsky B. M. (2006). *Kognitivnaya nauka: Osnovy psihologii poznaniya. Cognitive science: Foundations of cognitive psychology*. Vol. 2. Smysl. Moscow: Akademiya. [In Russian].
- Zahnitko A. P., Domracheva I. R. (2001). *Osnovy movlennievoi diialnosti*. Donetsk: Ukrainskiy kulturolohichnyi tsentr. [In Ukrainian].
- Zhinkin N. I. (1998). *Yazyk. Rech'*. Tvorchestvo. *Izbrannyye trudy*. Moscow: Labirint. [In Russian].

Received: 25.03.2026

Received in revised form: 30.04.2026

Accepted: 03.07.2026

Viktor BRITSYN

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: vmbritsyn@ukr.net

orcid.org 0009-0003-6876-9676

O. O. POTEBNIA AND THE THEORY OF COGNITIVE MODALITY

The article reveals the role of O. O. Potebnia's works in shaping the theoretical foundations underlying the category of cognitive modality. Its substantiation contains many key propositions formulated by O. O. Potebnia in the process of uncovering the phenomenon of language. The psychological approach he used to interpret language has proven to be in line with the modern principles of its anthropocentric description, although it was not directly incorporated into the formation of cognitive linguistics and conceptology.

The leading idea borrowed by O. O. Potebnia from W. von Humboldt was the conception of language as activity. However, due to O. O. Potebnia's primary focus on the study of individual speech activity, it acquired a particular concreteness, allowing for the resolution of a number of basic antinomies that W. von Humboldt could not properly explain. O. O. Potebnia paid special attention to the fact that language resides in the very act of its appearance, rather than being merely an abstraction based on the combination of countless created texts. The acceptance of this proposition makes the search for the cognitive properties of generated sentences an independent subject of description, allowing for many new discoveries compared to studies of sentence modality based on Saussure's understanding of the language phenomenon. Focusing attention on the processes of sentence production allows for demonstrating that the thought about the surrounding world expressed in it is not a direct reproduction of reality, but relies on a wide range of cognitive psychological actions of the speaker and reveals their content. These baseline

cognitive actions can be designated as the cognitive modality of the sentence, and its content as the dictum. Sentences used by the speaker to reflect the external world rely on a clearly limited repertoire of cognitive modalities. Among them, the primary ones are various perceptive modalities, modalities of memory, knowledge, imagination, inference, understanding and awareness, belief, hope, desire, and volition. Sentences in which the speaker talks about themselves usually exhibit syncretic modality.

The cognitive modality of the sentence, reflecting the diverse cognitive actions of the speaker, enables the content of the sentence to be related to reality.

Keywords: modality, cognitive predicates, speech activity, О. О. Potebnia.